

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ 2017

В. Мойжес

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ЦЕРКОВ ЗАКАРПАТТЯ

Археологічна експедиція Ужгородського національного університету провела дослідження трьох середньовічних церков Закарпаття в селах Батфа, Паладь-Комарівці та Мужієво.

Батфа (Ужгородський р-н). Церква розташовується в центральній частині села. Найбільш ранні згадки про неї відомі в документах папської десятини за 1332 та 1337 рр. Із середини XVI ст. вона відійшла до реформатської конфесії.

За час існування церква зазнала декілька перебудов. Так, у XV ст., у зв'язку з розширенням церкви, була побудована готична апсида. Вона закінчується трьома гранями та відокремлена від нефу стрілчатою аркою. Її внутрішня ширина складає 5,15 м, а довжина становить 5,3 м. Із зовнішнього боку її стіни опираються на контрфорси. Неф прямокутної форми і сучасні його розміри становлять 5,3 × 10,25 м. Ззовні кути нефа також укріпленні контрфорсами. До його південної стіни прибудований вхід до крипти, приміщення якої знаходяться під церквою. У 1858 р., перед західним фасадом була зведена чотиригранна дзвіниця. Вона має три рівні. Перший її поверх являється сучасним притвором. Увінчана дзвіниця дахом у стилі бароко (рис. 1: 1).

Для уточнення хронології пам'ятки та виявлення архітектурних складових середньовічної церкви тут були проведені археологічні дослідження. Із огляду на поставлені завдання, розкоп був закладений з північної сторони апсиди. Його площа склала біля 24 м².

У результаті робіт було виявлено фундаменти від двох секрестій. Як встановлено, одна з них виявилась рештками ранньої, початкової секрестії, а друга була зведена пізніше, у XV ст. коли відбулось розширення церкви. Також на площі розкопу було зафіксовано декілька поховань.

Зібраний матеріал представлений уламками керамічного посуду XIV—XVII ст. Окрему групу знахідок складають деталі від окуття книг. Зокрема наявне кутове окуття

нюрнберзького виробництва, що датоване XVI ст. (рис. 2: 1). Нумізматична колекція представлена номіналами Угорського королівства (рис. 2: 2—4), Речі Посполитої та Австрії. Хронологічно монети охоплюють 1280/82—1780 рр.

Наразі, за наявним матеріалом час зведення церкви можна зарахувати до рубежу XIII—XIV ст. Однак, задля уточнення, є необхідність провести додаткові дослідження, зокрема внутрішніх приміщень церкви.

Паладь-Комарівці (Ужгородський р-н). Церква розташовується в центрі села на піщаному пагорбі природного походження. У 1334 р. церква вже згадується в документах папської десятини. Зводилась вона у романському стилі, але за свою історію зазнала декілька перебудов та ремонтів. Сучасний вигляд вона отримала у кінці XIX ст., коли у 1895 р., внаслідок реставраційних робіт, були проведені значні зміни.

Найранішою частиною церкви є її західна половина — неф з хорами та дзвіниця. Стіни церкви вимурувані з цегли і мають товщину біля 0,8 м, а фундамент, глибина якого становить 0,8—0,85 м, з ломаного каменю. Внутрішнє приміщення церкви має довжину 16 м, ширина становить 6 м, і є однаковою як для нефу, так і для апсиди. Зовні стіни церкви упираються на контрфорси різних видів (рис. 1: 2).

Завданням досліджень 2017 р. було встановлення стратиграфії та уточнення хронології пам'ятки, а також виявлення архітектурних складових, зокрема, залишків ранньої апсиди, секрестії та можливих крипт. Відтак, досліджувалось приміщення церкви та прилегла навколо неї територія. Загальна розкопана площа склала 74 м².

У середині церкви були зафіксовані дві крипти. Бокові їх стіни зведені з каменю, що скріплені розчином, а склепіння з цегли. Перша крипта була виявлена в правій половині нефу (південній). Її внутрішні розміри: висота по центру — 2,0 м, довжина — 2,55 м, ширина — 2,2 м. Всередині знаходяться труни, які лежать одна на одній. Знизу їх ут-

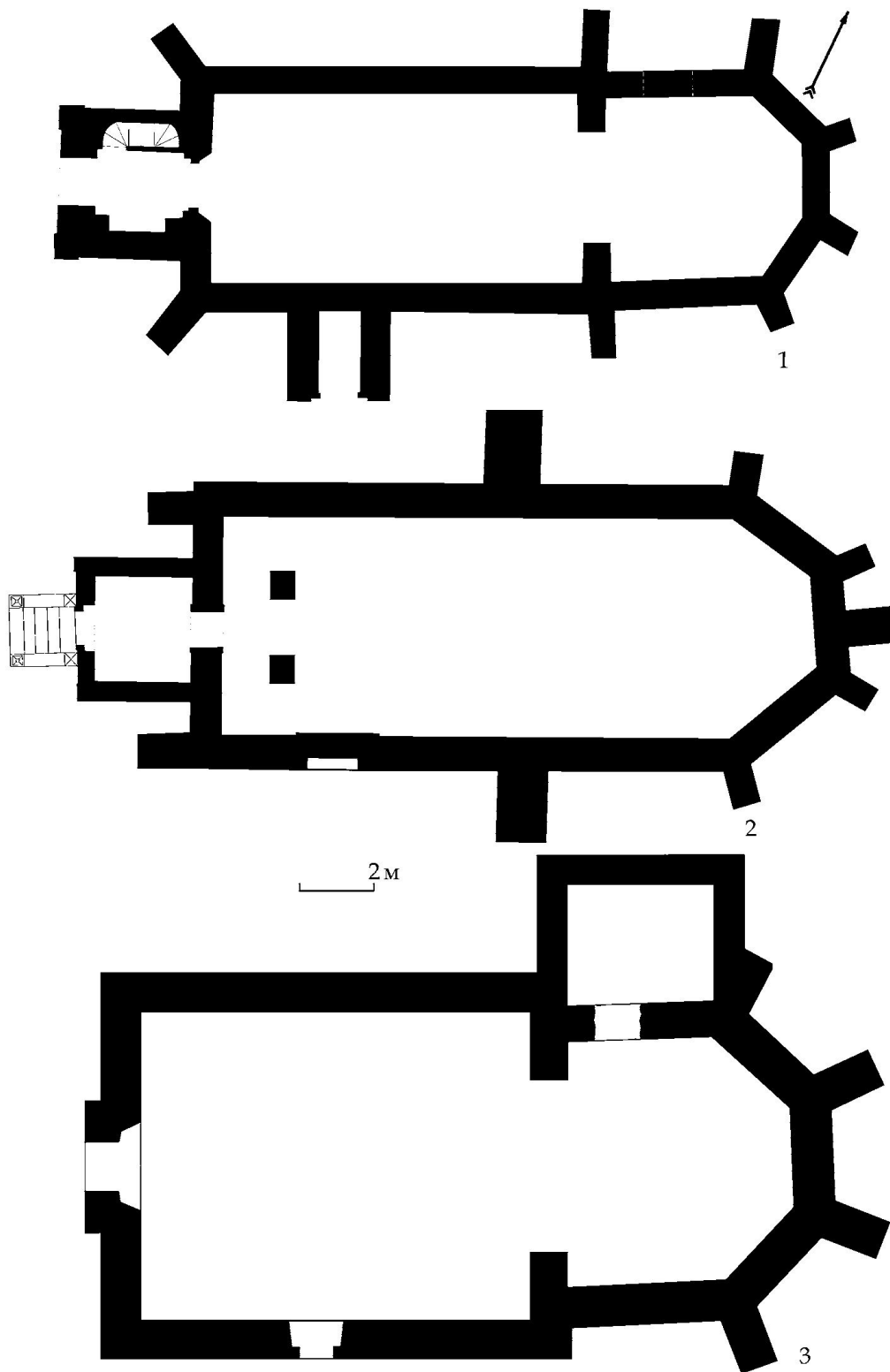

Рис. 1. Сучасні плани середньовічних церков: 1 – Батфа; 2 – Паладь-Комарівці; 3 – Мужієво

римують три залізні штирі. Із самого верху покоїться цинкова труна. Як встановлено, в ній похований граф Янош Бутлер, який помер у 1845 р. За наявним матеріалом та його аналізом, зведення цієї крипти відносимо до XVIII ст., можливо до 1729 р., коли відбулась велика реконструкція церкви, про що свідчить напис на східній стіні апсиди.

Друга крипта виявлена в лівій половині нефу (північна). Вона значно меншого розміру. Поховання всередині було відсутнє. У заповненні крипти знаходився піщаний

грунт з будівельним сміттям, що потрапив сюди наприкінці XIX ст. Її внутрішні розміри: висота по центру – 1,65 м, довжина – 2,3 м, ширина – від 0,7 до 0,85 м. Ця крипта зведена раніше, датована другою половиною XVI ст.

Окрім цього, всередині церкви було виявлено фундамент ранньої апсиди. Її внутрішня ширина становить – 3,6 м, а довжина складала 2,3 м. Таким чином, можемо стверджувати, що загальна внутрішня довжина початкової церкви становила 10,5 м.

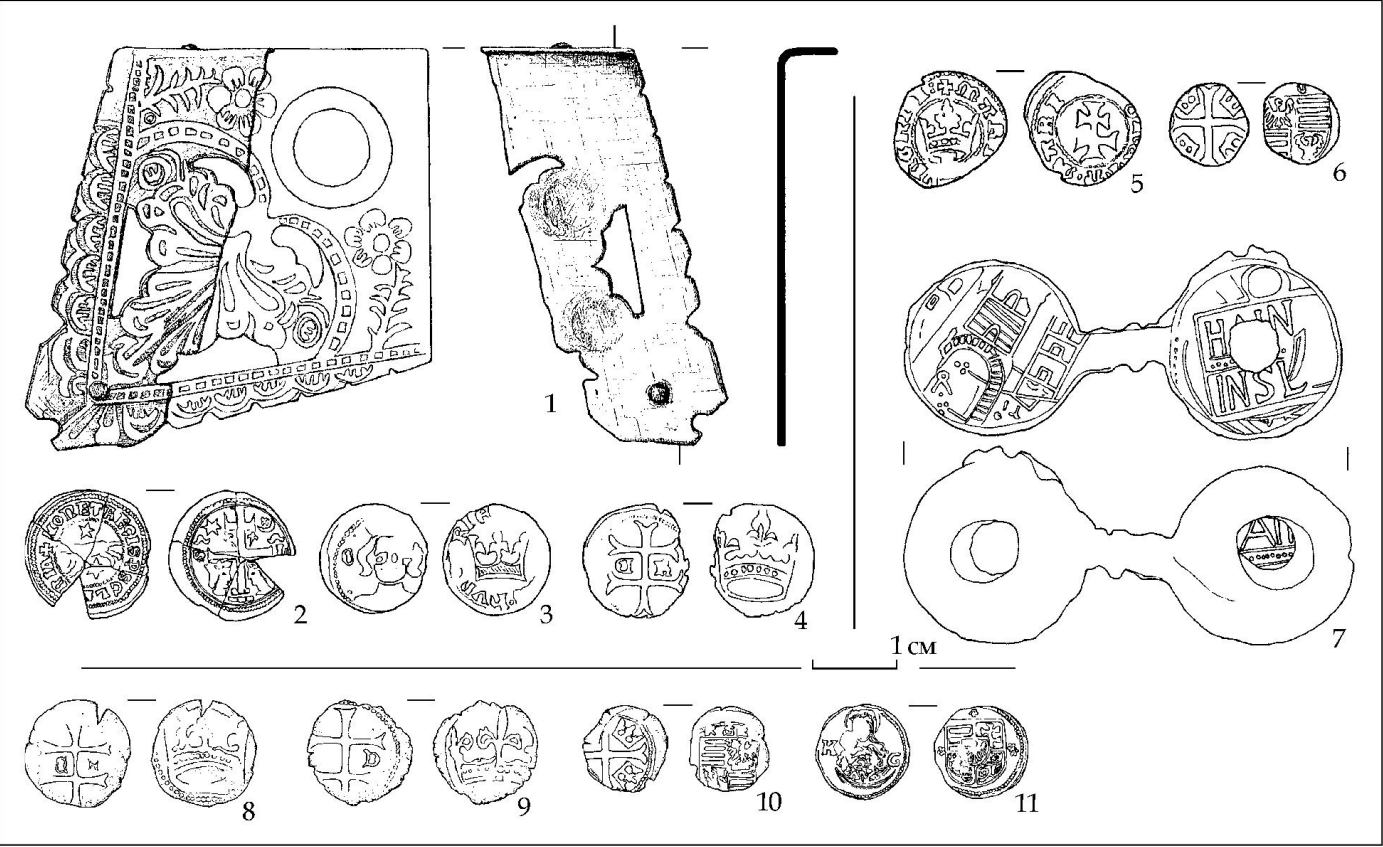

Рис. 2. Індивідуальні знахідки: 1–4 – Батфа (Реформатська церква); 5–7 – Паладь-Комарівці (Реформатська церква); 8–11 – Мужієво (Зруйнована церква)

Щодо дослідницьких робіт на території навколо церкви то вони проводились на декількох ділянках. Особливої уваги заслуговує розкоп, що був закладений безпосередньо біля північної стіни апсиди. Тут виявлена кутова частина фундаменту від секрестії, яка наразі може датуватися XV ст., коли відбулось розширення церкви.

Також, на площі цього розкопу, як і на інших досліджених ділянках навколо церкви, були зафіксовані поховання. Окремі з них були пошкоджені або зруйновані більш пізніми захороненнями та іншими перекопами.

За час проведення археологічних робіт знайдено значну кількість артефактів, що хронологічно охоплюють XIII–XVIII ст. Вони представлені керамічним матеріалом (уламки посудин та кахлів), побутовими предметами, а також деталями одягу, прикрасами та монетами (рис. 2: 5–6). Окремі предмети були виявлені в похованнях. Цікавою є знахідка текстильної пломби. Походить вона з сілезького міста Хойнув та датована в межах 1560–1590 рр. (рис. 2: 7). У результаті проведених археологічних робіт, а також аналізу отриманого матеріалу час зведення церкви відносимо до рубежу XIII–XIV ст.

Мужієво (Берегівський р-н). Руїни середньовічної церкви знаходяться на західній околиці села. Вона складається з трьох частин – нефу, апсиди та секрестії. Їх загальна площа становить 136 м², внутрішня довжина

всієї споруди сягає 17,3 м. Вона зведена з ломаного каменю, а її конструктивні елементи викладені з тесаного каменю. Товщина стін біля 1 м (рис. 1: 3).

Щодо часу будівництва цієї церкви ведуться дискусії. Зате достеменно відомий рік припинення її функціонування. Вона була зруйнована у 1657 р. під час карального набігу польських військ під командуванням маршала Любомирського.

У 2017 р. експедиція Ужгородського національного університету продовжила тут дослідження. У лівій половині нефу був закладений розкоп IV, площа якого склала 40,8 м². У результаті проведених робіт було завершено дослідження внутрішньої площі церкви, а також був зібраний додатковий матеріал для визначення часу зведення споруди, та уточнена стратиграфія пам'ятки.

На площі розкопу було зафіксовано 24 поховання, частина з них була пошкоджена або зруйнована більш пізніми захороненнями. Окремі з поховань були інвентарними, в яких були виявлені деталі одягу та прикраси.

Керамічний матеріал, що зібраний при дослідженні церкви, складається з фрагментів посуду та кахлів. Більша його частина відноситься до XVII ст., а окремі зразки можна датувати XIV–XV ст. Слід зазначити і присутність незначної кількості фрагментів ліпної та кружальної кераміки, зокрема

сіроглиняної, яка свідчить про заселення даної території вже у кінці II – III ст. н. е.

Досить чисельну групу знахідок складають монети. Усі вони представлені номіналами Угорського королівства та датовані XV – початком XVI ст. (рис. 2: 8–11). Таким

чином, виявлений матеріал, який безпосередньо можна зарахувати до періоду зведення і функціонування церкви, датований в межах – першої половини XV – середини XVII ст., що підтверджують минулорічні висновки.